

دفاع از تشیع

(بحث کلامی شیخ مفید)

● ناصرالدین انصاری قمی

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

دفاع از تشیع

(بحث کلامی شیخ مفید)

سید شریف مرتضی
ابوالقاسم علی بن حسین موسوی

مترجم: آقا جمال خوانساری

بحث از حقانیت جانشینی و خلافت بلا فصل حضرت رسول (ص) توسط امیرالمؤمنین علی (ع) از مباحث بنیادی و اساسی کلام (ع) شیعی است که از صدر اسلام توسط شخص رسول گرامی (ص)، حضرت امیر المؤمنین (ع) برخی اصحاب، حضرت صدیقه کبری فاطمه زهرا (س) و ائمه اهل بیت و سپس متکلمان بر جسته شیعه همانند: هشام بن حکم، مؤمن الطاق، علی بن اسماعیل بن میثم، حمران بن اعین، هشام بن سالم و دیگران. در عصر حضور ائمه (ع) بدان پرداخته شده است و در زمان غیبت نیز عالمان شیعی آستین همت بالا زدند و با تلاش و کوشش فراوان خویش، مرزهای عقیده خود را استوار ساختند و تمام شبهه‌ها و تردیدها را با بیان و بنان خویش، زدودند و دامن مذهب تشیع را از هر گونه شک و تردید ستردند. تا این که نوبت به متکلم بزرگ شیعه ابو عبدالله محمد بن نعمان عکبری بغدادی، معروف به شیخ مفید (۳۳۸-۴۱۳ ق) رسید.

وی که در سده چهارم هجری می زیست و شاهد شکل گیری عقاید و تاسیس مکاتب و ایجاد نحله‌های مختلف عقیدتی در حوزه اسلام بود و می دید که بغداد پایتخت حکومت اسلامی، عرصه تضارب افکار و تقابل اندیشه‌ها است و صاحبان هر یک از عقیده‌های فقهی و کلامی در اثبات گفتار خویش، کتاب‌ها و رساله‌ها ساخته و مجالس متعدد بحث، پرداخته‌اند و مکاتب فکری، فلسفی و آراء ویژه دانشمندان مشهور و برخوردار اعتقادات و مسلک‌ها و حضور دانشمندان و عالمان هر مذهب در بغداد امری عادی جلوه گر بود و این باعث خرده گیری‌ها و نقدها و اعتراض‌ها از سوی مخالفان بر مذهب امامیه می شد و از سوی دیگر خود شیعه نیز، دچار تشتت و افتراق و اختلاف گردیده بود و فرقی گوناگون: زیدی، اسماعیلی، فطحی، واقفی و ناووسی خود را به شیعه منتسب می دانستند (در حالی که از روح و هدف مکتب تشیع به دور بودند)، این‌ها همه باعث می شد که تا شیخ مفید به دفاع از حریم تشیع برخیزد و از باورهای عقیدتی مکتب و ائمه اطهار علیهم السلام - حمایت نماید. او از یک طرف با پرورش شاگردانی زبردست در وادی فقه و اصول و کلام و حدیث همچون: سید مرتضی، شیخ طوسی، ابوالصلاح حلبی، سلار دیلمی، ابوالفتح کراچکی و از سوی دیگر با تألیف و تدوین رساله‌ها و کتاب‌های متعدد در زمینه فقه و کلام واز دیگر سو با تشکیل مجالس بحث و مناظره با عالمان و پیشوایان مکاتب مختلف، سنی و شیعه غیر امامی - برهان خصم را پاسخ می گفت و حقانیت امامیه را نمایان می ساخت. این مناظرات، تنها با عالمان اهل سنت نبوده و شامل علمای شیعه نیز می شده است، از کسانی که آراء شیخ مفید برخلاف آراء آنان بوده است

- دفاع از تشیع
- (بحث کلامی شیخ مفید)
- مؤلف: سید شریف مرتضی
- ابوالقاسم علی بن حسین موسوی (م ۴۳۶ ق)
- مترجم: آقا جمال خوانساری (م ۱۱۲۲ ق)
- تصحیح: صادق حسن زاده،
- با همکاری: علی اکبر زمانی نژاد
- چاپ اول: قم، انتشارات انصاریان، ۱۳۷۷ ش
- وزیری، ۷۱۲ ص (۶۴+۶۴۴ ص) (فهارس)

(مثلاً: نجاشی در فهرست آثارش، کتاب النقض علی ابن عباد فی الامامه و النقض علی ابن الجنید فی اجتهاد الرای را می‌توان نام برد. رک: رجال نجاشی ۲/۲۳۰-۲۳۱).

کتابی که هم اینک در پیش روی ما است، دربرگیرنده برخی از مناظرات شیخ مفید است.

نام کامل اصل کتاب: الفصول المختاره من العیون والمحاسن است. این کتاب برگزیده‌ای از مطالب دو کتاب شیخ مفید: المجالس المحفوظه فی فنون الکلام، و کتاب العیون والمحاسن می‌باشد که اکنون هر دو کتاب در دسترس نیست و تنها، نجاشی از آن‌ها نام برده است (رجال نجاشی ۲/۳۳۰).

برترین شاگرد مفید، یعنی سیدمرتضی دست به‌انتخاب و تلخیص آن دو کتاب زد و آن را بر فصول گوناگون مرتب ساخت. او خود در جای جای کتاب می‌گوید:

حدیث کرد مرا شیخ. ادام الله عزه.

خبر داده است مرا شیخ. ایدالله تعالی.

از کلام شیخ است. ادام الله عزه.

و در جای دیگر می‌گوید:

«شریف ابوالقاسم علی بن الحسین الموسوی گوید من سؤال کردم از شیخ. ادام الله عزه. که زیاد نماید و واضح کند این فصل را برای من...».

وی به دلیل اجابت یکی از دوستان و علاقه‌مندان، دست به تلخیص این کتاب. در سال ۳۷۳ ق. زد:

«تو. که خدا مؤیدت بدارد. از من خواسته بودی که مطالبی را از کتاب المجالس و نکته‌هایی هم از کتاب العیون والمحاسن شیخ و مولا و سرور ما ابوعبدالله شیخ مفید گردآوری نمایم، تا بتوانی در سفر خود از آن کتاب بهره‌مند شوی و با خواندنش رفع خستگی نمائی و یاد و ذکر او را در وطن خود گسترش دهی و به نشر مطالب آن بپردازی و من به این تقاضایت پاسخ قبول دادم...» (مقدمه کتاب، ص ۲۰) این کتاب، کتابی است پر مطلب و مفید، به ویژه از این نظر که در آن مناظره‌های بسیاری آورده شده است و دیدن این مناظره‌ها، قدرت استدلال و شیوه بحث مفید را به‌نگهبانان حقایق اعتقادی می‌آموزد، (میرحامد حسین (محمد رضا حکیمی): ص ۵)

نیز «اهمیت کتاب، بیشتر به آن است که تلاش شیعه را در زمینه جدل، کلام و فقه - از صدر اسلام تا روزگار شیخ مفید - و نیز جلسات بحث شیعه را با مخالفان خود ترسیم می‌کند، بحث‌هایی نیز درباره پیدایش فرقه‌های شیعه و تاریخ آنها و موارد اختلاف و اتفاق این فرقه‌ها دارد» (شخصیت ادبی سیدمرتضی (عبدالرزاق محیی‌الدین)، ص ۱۰۹)

این کتاب، که دربرگیرنده ۱۲۱ فصل است، حاوی احتجاجات و مناظرات شیخ مفید با عالمان اشاعره، معتزله، ناصبه، حشویه، زیدیه و اسماعیلیه می‌باشد. برخی کسانی که مفید با آنان به گفتگو برخاسته، عبارتند از:

کتبی و عززاله معتزلی، ابوعمر و شطوی معتزلی، قاضی ابومحمد عمانی معتزلی، ابوالحسین الخیاط، احمد بن سیار، علی بن عیسی رمانی، ابوالهذیل علاف، ابوبکر بن دقاق، ابوالقاسم کعبی، عبدالله بن کلاب، قاضی سوار، ابوبکر بن صریا، ابوعثمان جاحظ و ابراهیم نظام (که همگی از پیشوایان معتزله هستند) شیخ طبرانی زیدی، مردی از زیدیه، ابن لؤلؤ اسماعیلی. در این کتاب، احتجاجات هشام بن حکم با عبدالله بن یزید، ضرار بن عمرو ضبی، عبدالله بن اباضی خارجی و یحیی بن خالد برمکی و بحث سید اسماعیل حمیری با سوار - قاضی بغداد - و علی بن اسماعیل بن میثم تمار با ابوالهذیل علاف و ضرار بن عمرو ضبی و مردی نصرانی، و پاسخ‌های نغز و زرف فضل بن شاذان به مخالفان و مناظره فضال بن حسن با ابوحنیفه مذکور افتاده است.

هر چند اغلب مناظرات، صیغه کلامی دارد و بیشتر درباره اثبات خلافت بلافضل امیرمؤمنان است، اما درباره بسیاری از مسائل فقهی مانند: متعه، ذبیحه اهل کتاب، اجماع، قیاس، میراث دختر، سه طلاقه کردن، خلع و طلاق و مسح پا در وضو، نیز بحث شده و حقانیت قول شیعه در این مسائل نمایانده شده است. همچنین، شیخ مفید فصل مشبع و بلندی را به افکار و گفتار کفرآمیز ابراهیم بن سیار - ملقب به نظام - (استاد جاحظ معتزلی) اختصاص داده که در واقع نقد مطالب بی‌اساس کتاب فتیحا جاحظ است؛ (فصل ۷۶ تا ۷۹).

شیخ در پایان به معرفی فرقه‌های مختلف شیعه: کیسانیه، ناووسیه، اسماعیلیه، فطحیه، واقفیه، قائلین به امامت محمد بن جعفر پرداخته و در ضمن فصولی دیگر به معرفی بیشتر مذهب حقه اثناعشری (امامیه) برخاسته است (فصل ۹۴ و ۱۰۹ و ۱۱۰)

شیخ مفید، در این مناظرات، که در جاهای مختلف اعم از: مسجد، مجلس وزیر، منزل محمد بن طاهر الموسوی (که از دنیا رفته بود و شیخ مفید با قاضی ابوبکر برای تشییع جنازه‌اش حاضر شده بودند) ایراد شده است. با استفاده از اطلاعات و آگاهی‌های فراوان خویش از فقه، حدیث، تفسیر، کلام، شعر و لغت و تاریخ به پاسخگویی به خصم برخاسته و به خوبی از عهده برآمده است. اما از آن جا که این کتاب به عربی بوده و پارسی‌زبان‌ها از آن بی‌بهره بوده‌اند، حاجی احمدبیک - از ارکان دولت شاه سلیمان صفوی - از آقاجمال خوانساری درخواست ترجمه آنرا به پارسی نمود و آقاجمال هم - که

ید طولایی در ترجمه متون عربی به فارسی داشته و آثاری مانند: غررالحکم آمدی، شرح اخبار طینت، اخبار نیت، مبدا و معاد، شرح دعای صباح، بحث نماز جمعه، بحث خمس و عصمت امام رابه فارسی درآورده (که مجموعه آن‌ها به جز کتاب اول، در شانزده رساله آقاجمال به چاپ رسیده) - با قلم شیوایش آن را به فارسی گردانید ترجمه کتاب تحت اللفظی است و به علت پابندی شدید مترجم به این شیوه ترجمه، مطالعه کتاب برای خوانندگان امروزی چندان آسان نمی‌باشد.

مصحح محترم کتاب، با بهره‌گیری از اصل عربی کتاب - که توسط حجه الاسلام سید نورالدین جعفریان، تحقیق و به وسیله کنگره هزاره شیخ مفید به چاپ رسیده بود - و چاپ پیشین آن - که توسط مرحوم خان بابامشار به چاپ رسیده بود - به تحقیق و تصحیح این کتاب پرداخته است. وی افزون بر استخراج اقوال و روایات از منابع، به شرح حال کسانی که نامشان در متن آمده و تهیه چند فهرست فنی مانند: فهرست آیات، روایات، اشعار، امثال، اعلام، ادیان و مذاهب، قبایل و جمعیت‌ها، جاه‌ها و جنگ‌ها و زمان‌ها، کتاب‌ها و فهرست منابع پرداخته و مقدمه‌ای پر مطلب بر آن نگاشته است. (هر چند در این مقدمه، نسبت سنی‌گری به مرحوم استاد عبدالرزاق محیی‌الدین که یکی از فضلا و طلاب حوزه نجف بود بسی خطا است. این‌ها نشانگر آن است که این کتاب، در میان آثار کنگره، بهترین است. البته نقص‌های فنی چاپ و کاغذ نامناسب آن، از جلوه هنری و زیبایی‌اش تا حدودی کاسته است.

